

PAPER DETAILS

TITLE: DIVAN-I HÜMAYUN İLE PASA DIVANININ KARSILASTIRILMASI -MANISA SEHZÂDE
SARAYI DÎVÂNİ ÖRNEĞİ-

AUTHORS: Abdullah Vefa KARATAS

PAGES: 235-264

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1213856>

DİVAN-I HÜMAYUN İLE PAŞA DİVANININ KARŞILAŞTIRILMASI -MANİSA ŞEHZÂDE SARAYI DÎVÂNI ÖRNEĞİ-

*Comparison Of Divan-I Humayun And Pasha Divan
-Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı As A Sample-*

Abdullah Vefa KARATAŞ*

Özet: Hukuk tarihi ilkeleri gözetilerek yapılan bu çalışmada, Osmanlı klasik döneminin merkez teşkilatı içerisinde çok önemli bir yere sahip olan Divan-ı Hümayun ile yerel yönetimde kıymetli bir yeri bulunan Paşa divanı karşılaştırılmıştır. Bu mukayese *Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı* örneği üzerinden yapılmaya çalışılmıştır. Araştırmamızda literatür kaynaklarından ve özellikle *Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı*na ait kayıtlardan yararlanılmıştır. Çalışmada esas itibarıyla literatürde söylene gelen “Paşa divanlarının Divan-ı Hümayun’un küçük bir minyatürü” olduğu yönündeki tezin doğruluğu araştırılmıştır. Divan-ı Hümayun’un gerek üyeleri gerek görev ve yetkileri gerekse işleyişi bakımından Paşa divanları ile büyük bir benzerliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kurumsal olarak birbirlerine benzemelerinin yanı sıra Divan-ı Hümayun ile Paşa divanları arasında güçlü bir bağ olduğu da görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti’nin merkezi ile yereli arasında uyumlu bir organizasyonun olduğunu ve merkezden yerele idari teşkilatlanmasının yeknesak bir şekilde işletildiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Divan-ı Hümayun, Paşa Divanı, Osmanlı Hukuku

Abstract: In this study, taking into consideration the principles of the history of law, the Divan-i Humayun, which has a very important place in the central organization of the Ottoman classical period, and the Pasha divan, which has a valuable place in local government, are compared. This comparison is made on the model of *Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı*. In our study, literature sources and especially records of *Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı* are used. In this study, the accuracy of the thesis that “Pasha divans are a small miniature of Divan-i Humayun”, which is mainly mentioned in the literature, is investigated. It is understood that Divan-i Humayun has a great resemblance to Pasha divan in terms of both its members, duties and powers and functioning. In addition to their institutional similarities, there is a strong connection between Divan-i Humayun and Pasha divan. This situation shows that there is a harmonious organization between the center and the locality of the Ottoman Empire and that the administrative organization from the center to the locality is uniformly operated.

Keywords: Divan-i Humayun, Pasha Divan, Ottoman Law

* Araştırma Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, abduhahvefaa@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5026-6286
Makale Geliş Tarihi : 29/08/2019, Makale Kabul Tarihi : 07/11/2019

GİRİŞ

Devletler ülkenin yönetimini ve organizasyonlarını sağlamak için örgütlenmektedirler. Her devlet örgütlenme sürecinde başka devletlerden etkilense de, nihayetinde kendine özgü bir teşkilat yapısına sahip olmaktadır. Yönetimdeki görevlilerin belirlenmesi, yönetimin işleyişinin sağlanması, yönetim için gerekli olan kurum ve kuruluşların oluşturulması devletin teşkilatlanmasıyla ilgili meselelerdir. Teşkilatları sağlam temellere dayanan devletler zamana ve şartlara karşı daha güçlü kalabilmişlerdir. Türkler tarihi boyunca 180'e yakın devlet kurmuştur. Bu devletlerin özellikle 16 tanesinin hâkimiyet alanı geniş ve ömrü uzun olmuştur. Bu devletler şunlardır: *Hun Devleti, Batı Hun İmparatorluğu, Avrupa Hunları, Akhunlar, Göktürk Devleti, Uygur Hakanlığı, Avar Devleti, Hazar Devleti, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklu Devleti, Hârezmşahlar Devleti, Timur Devleti, Bâbur Devleti, Altınordu Hanlığı ve Osmanlı Devleti*.¹ Bu durum bize Türklerin devlet teşkilatlanmasında ne derece tecrübeli ve başarılı olduğunu göstermektedir. Yine İslâmiyet öncesi Türk Devletlerinde hakan yani hükümdarın, yabgu, şad, şadapıt, tarhan, buyruk gibi devlet görevlilerinin ve danışma meclisi olan kurultayın varlığı bize gösteriyor ki, eski dönemlerde dahi Türk devletlerinde idarî teşkilatlanmaya büyük önem verilmiş ve bu yönde çok büyük adımlar atılmıştır. Günümüzdeki kurumlarla oldukça benzer birçok müessese, eski Türk devletlerinin idare teşkilatları içinde yer almıştır. 600 yılı aşkın bir zaman diliminde hüküm süren ve üç kıtaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı da bu nedenle son derece kıymetlidir. Bu örgütsel yapı, titizlikle incelenmeli ve bugün için kullanılabilecek veriler elde edilmelidir.

Osmanlı Devleti idare teşkilatı, merkez ve taşra olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Merkez teşkilatının en önemli kurumunu Divan-ı Hümayun'un; taşra teşkilatının en önemli birimini kalemini ise eyaletler oluşturuyor demek yanlış olmayacaktır. Divan-ı Hümayun kuruluştan sonra 18. asra kadar devletin en önemli yönetim birimi olmasından dolayı Osmanlı devlet teşkilatı içinde yeri kıymetlidir. Merkez ile yerel yönetimler arasında uyumun olması, devlet yönetimin sağlıklı olması için gereklidir. Uyum ve iletişim eksikliği büyük sorunlara neden olacaktır. Yerel birimdeki yönetimler, merkezin yansımasıdır. Eyaletlerde görülen paşa divanlarının Divan-ı Hümayun ile benzerlikler taşıdığı ve onun küçük bir modeli olduğu literatürde söylene gelmiştir.²

¹ Özey, Ramazan, "Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları", Güzel, Hasan Celâl/Çiçek, Kemal/Salim Koca (Ed.), *Türkler*, Cilt I (İlkçağ), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 266-267.

² Cin, Halil/Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram, Konya, 2014, s. 159; Cin, Halil - Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011, s. 250; Fendoğlu, H. Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 421; Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, As Atlas Akademi, Konya, 2017, s. 124; Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015, s. 275; Demir, Abdullah, *Mufassal Türk Hukuk Tarihi*, Astana Yayınları,

Çalışmamızda söz konusu tezin doğru olup olmadığı *Manisa Şehzâde Sarayı Divânı*³ incelenerek ortaya konmaya çalışılacaktır.

Bu bağlamda, Divan-ı Hümayun kurumunun Osmanlı Devleti'ndeki yeri neydi? Hangi üyeleri içinde barındırıyordu? Divan-ı Hümayun'un çalışma usulü nasıldı? Divan ne türlü görev ve yetkilere haizdi? sorularına cevap aranarak çalışmanın alt yapısı oluşturulacaktır. Divan-ı Hümayun'da var olan üyeler Paşa divanında da mevcut muydu? Paşa divanı ve Divan-ı Hümayun'un işleyişi benzeşiyor muydu? Her iki kurumun görev ve yetileri paralellik arz ediyor muydu? soruları *Manisa Şehzâde Sarayı Divân* örneği üzerinden cevaplanmaya çalışılacaktır. Böylece Paşa divanının Divan-ı Hümayun'un küçük bir minyatürü olup olmadığı incelenecektir.

I- GENEL OLARAK OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATI VE DİVAN-I HÜMAYUN

Osmanlı Devleti'nin merkez teşkilatının başında padişah vardır. Bütün siyasi ve hukukî güçleri bünyesinde toplamış olan padişahın yasama, yürütme ve yargıya ilişkin görev ve yetkileri bulunmaktadır.⁴ Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında merkez yönetimi, Eski Türk devletlerindeki geleneğe benzer şekilde oluşmuştur. Ülke tüm hanedanın ortak malı olarak görülmüş ve *Ulu Bey* olarak devletin başına atanan padişah memleketin hâkimi sayılmıştır.⁵ Ancak süreç içerisinde güçlü bir merkez teşkilatı oluşturmak için adımlar atılmıştır. Merkezileşmek ve tek kanaldan yönetimi sağlamak için egemenliğin ve gücün tek kişide toplamasına yönelik düzenlemeler getirilmiştir. Bu bağlamda, Fatih Sultan Mehmet, *kardeş katli*ni hukuki bir zemine oturtmaya çalışarak egemenliğin bölünmezliği ilkesini Osmanlı Devleti'ne yerleştirmeye çalışmıştır. I. Ahmet döneminde, hanedanın en yaşlı erkek üyesinin padişah olacağı sisteme (*seniorat*) geçilmesi ile, egemenliğin aileye değil tek bir kişiye ait olduğu ilkesi tam olarak benimsenmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nde kuvvetler ayrılığı değil; kuvvetler birliği söz konusu olmuştur. Hükümdar yasama, yürütme ve yargıya ilişkin elinde bulundurduğu yetkileri kullanırken ve ülkeyi yönetirken fikirlerine

Ankara, 2019, s. 281; Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017, s. 139; Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, ky., Isparta, 1997, s. 218; İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6. Cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 72; Ekinci, Ekrem Buğra, "Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 6, 2008, s. 28.

³ Emecen, Feridun M./Mete, Zekai/Bilgin, Arif, *Osmanlı İdari Teşkilâtının Kaynakları Şehzâde Divânı Defterleri Manisa Şehzâde Sarayı Divânı* (1544-1594), TÜBA, Ankara, 2017.

⁴ Uçok/Mumcu - Bozkurt, a.g.e., s. 221.

⁵ Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 7.

⁶ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 121.

müracaat ettiği kişi ve kurumlar olmuştur. Bunlardan en önemlisi ve merkez teşkilatının direği olan müessese, Divan-ı Hümayun'dur. Divan-ı Hümayun, *padişahın divanı* anlamına gelmektedir. İdarede bütün yetki padişah ve onu temsil eden Divan-ı Hümayun'da toplanmıştır. Devlet işleyişine ilişkin idarî, malî ve hukukî tüm meseleler Divan'da görüşülerek padişahın onayına sunulmuştur. Bu durum, mutlak bir merkezî otoriteyi de beraberinde getirmiştir.⁷

Divan- Hümayun'un meydana getirilmesinde şüphesiz Selçuklu, İlhanlı ve diğer Türk devletlerinin etkisi büyük olmuştur. Nitekim Büyük Selçuklulardaki *Divan-ı Saltanat*, Anadolu Selçuklulardaki *Divan-ı Ali*, İlhanlılardaki *Divan-ı Kebir* adlarını taşıyan divanlar ile Divan-ı Hümayun yapısal ve işlevsel olarak birbirine benzemektedir.⁸ Yine Hz. Ömer devrinden itibaren Emeviler ve Abbasiler gibi diğer İslâm devletinde de divan geleneği mevcut olmuştur.⁹ Bu bağlamda, teşkilat yapısı içinde Türklerin önemli görevlerde olduğu Abbasi Devleti'ndeki *Divan üs-Sır* da Divan-ı Hümayun'a oldukça benzer nitelikler taşımaktadır. Ancak Osmanlı'dan önce görülen bu divanların altında, ona bağlı çalışan *Divan-ı İnşa*, *Divan-ı Berid*, *Divan-ı Cünd* gibi küçük küçük divanlar ya da daireler de olmuştur. Osmanlı Devleti bu geleneği terk etmiş ve devlet işlerinin görüşülüp karara bağladığı tek bir kurul olarak Divan-ı Hümayun'u tesis etmiştir.¹⁰ Bunların yanı sıra, İslâmiyet öncesi Türk Devletindeki *Kurultay*ın yine birebir olmasa da işlevsel olarak Divan-ı Hümayun'a benzediğini söyleyebiliriz. Nitekim Kurultay da, önemli devlet meseleleri görüşülüp karara bağlandığı bir danışma organı olmuştur.¹¹

Padişahıktan sonra merkez teşkilatındaki en önemli organ olan Divan-ı Hümayun'un ilk kez Orhan Bey zamanında toplandığı bilinmektedir.¹² Ancak bu dönemde Divan-ı Hümayun gerçek fonksiyonuna ve üyelerine kavuşmamıştır. Divan-ı Hümayunun klasik yapısını tamamlaması ve kurumsallaşması Fatih dönemine rastlamaktadır. Kanuni devri ise, Divan'ın işlevsel ve işleyiş olarak en mükemmel zamanı olmuştur.¹³ 17. asrın ortalarına kadar bu güçlü yapısını koruyan Divan-ı Hümayun, vezir-i azamın ve dolayısıyla İkinci

⁷ Halaçoğlu, a.g.e., s. 7.

⁸ Fendoğlu, a.g.e., s. 417.

⁹ Ahışhalı, Recep "Divan-ı Hümayûn Teşkilâtı", Eren, Güler (Ed.) *Osmanlı (Teşkilat)*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 24.

¹⁰ Üçok/Mumcu/Bozkurt, a.g.e., s. 171.

¹¹ Divan'ı Hümayun'un Bizans Devleti'nden etkilenilerek oluşturduğu yönünde görüşler vardır. Ancak Bizans Devleti'nde görülen ve Roma geleneğinin bir ürünü olan Senato organı, devlet yönetiminde Divan-ı Hümayun'a göre çok güçsüz bir kuruldur. Yapısı itibarıyla da Divan-ı Hümayun'a benzer çok fazla yönünün olduğu söylenemez. Yetkin, Aydın, "Divan-ı Hümayun", *International Journal of Social Science*, Cilt 5, Sayı 5, 2012, s. 358.

¹² Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 1.

¹³ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 133.

Divanın gelişmesi ile günden güne önemini yitirmiştir. 19. yüzyılda önemini büsbütün kaybeden Divan-ı Hümayun, sadece ulûfe dağıtımı ve elçi kabulü gibi merasimlere ihtiyaç duyuldukça toplanmıştır.¹⁴

Bu genel bilgilerin ardından Divan-ı Hümayun'un çalışma şekli, üyeleri, görev ve yetkileri aşağıda etraflıca incelenecektir.

A- DİVAN-I HÜMAYUNUN İŞLEYİŞİ

Osmanlı Devleti merkez teşkilatının en önemli ayaklarından biri olan Divan-ı Hümayun toplantılarının ne zaman, nerede yapıldığı ve toplantı düzenin nasıl olduğu bu başlık altında incelenmeye çalışılacaktır.

1- Toplantı Zamanı ve Yeri

Divan-ı Hümayunun en önemli özelliklerinden biri, belirli zaman aralıklarıyla toplanan yani devamlılığı olan bir kurum olmasıdır.¹⁵ Divan-ı Hümayun toplantılarının yapılma sıklığı zaman içerisinde farklılık göstermiştir.

Orhan Bey döneminden Fatih Sultan Mehmet'in hükümdar olduğu ilk yıllara kadar, sabah namazından öğlene kadar her gün Divan-ı Hümayun toplantıları yapılmıştır. Tam olarak hangi padişah döneminde olduğu bilinmese de 16. yüzyılın sonlarına doğru Divan toplantıları, Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı olmak üzere 4 güne indirilmiştir. Divan toplantıları, 17. yüzyılın ortalarında III. Mehmed döneminde Pazar ve Salı olmak üzere haftada ikiye indirilmiştir. Ancak 1694 yılında II. Ahmed zamanında, şikâyetler ve iş yoğunluğu üzerine, padişahın emri ile toplantı tarihleri, yeniden haftada dört güne çıkarılmıştır. 18. asrın başlarında III. Ahmed devrinde, Divan toplantıları önce haftada ikiye, daha sonra ise haftada bire kadar düşmüştür. Hatta toplantılar III. Mustafa döneminde bir süreliğine hiç yapılmamıştır. Ancak en azından haftanın bir günü halkın şikâyetlerinin Divan-ı Hümayun'da dinlenmesi gerektiği düşünülerek Salı günleri, toplantı günü olarak kararlaştırılmıştır. 1768 senesinde ise Divan toplantıları, altı haftada bire indirilmiştir. 19. yüzyıldan sonra Divan-ı Hümayun sadece ulûfe dağıtımı ve elçi kabulleri için toplanmıştır.¹⁶ Divan-ı Hümayun toplantılarının bir süre sonra azalması ve önemini yitirmesinde, vezir-i azamın güç kazanması ve onun divanı olan İkinci Divanın kıymetli bir konuma gelmesinin etkisi vardır. Nitekim belirli bir zamandan sonra devletin birçok işi özellikle İkinci Divanında ve yine sadrazamın diğer divanları olan Çarşamba ve Cuma divanlarında görülmüştür. Bu nedenle Divan-ı Hümayun gücünü ve önemi kaybettikçe toplantı sıklığı da o oranda azalmıştır.

¹⁴ Ahışalı, a.g.e., s. 24-25.

¹⁵ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 134.

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 1-7; Ahışalı, a.g.e., s. 25; Mumcu, a.g.e., s. 101.

Divan-ı Hümayun padişahın divanı anlamına geldiği için padişahın bulunduğu yerde toplanmıştır. Dolayısıyla padişahın sarayının bulunduğu yani önceleri Bursa ve Edirne’de; Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethetmesiyle birlikte İstanbul’da toplanılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman devrine kadar toplantılar, *Eski Divanhane* adıyla bilinen yine Topkapı sarayının içindeki bir binada yapılmıştır. Kanuni’den sonra ise toplantılar, Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan ve Topkapı Sarayında bulunan *Kubbealtı* isimli binada olmuştur. Kubbealtı, esas itibariyle üç kubbe altına inşa edilmiştir. Bu üç kubbenin birinin altında Divan-ı Hümayun toplantıları gerçekleştirilmiştir.¹⁷ Padişahın İstanbul’da olmadığı ve sefere çıktığı zamanlarda ise, lüzum görülürse yol üstündeki kentlerde Divan kurulmuştur. Yine hükümdar ava çıktığı zamanlar, gerekli gördüğü takdirde, av yerinde Divan-ı Hümayun’u toplayabilmiştir.¹⁸ Bunların dışında, çok önemli, acele veya olağanüstü hallerde, *Ayak Divanı* olarak adlandırılan özel bir usul ile Divan-ı Hümayun toplantıları yapılabilmektedir. Bu toplantılara, üyelerin hepsi katılamamış; o anda kimler var ise, hemen onlar ile toplantı gerçekleştirilmiştir. Ayak Divanı, çoğunlukla tek bir işin görüşülüp hemen karara bağlanması için yapılmıştır.¹⁹ Genellikle, yeniçerilerin ayaklanması üzerine padişahın isteği ile Ayak Divanı’nın toplandığı bilinmektedir.²⁰

2- Toplantı düzeni

Fatih dönemine kadar padişah divana bizzat başkanlık yapmıştır. Fatih Sultan Mehmet dönemiyle beraber Divan-ı Hümayun vezir-i azam başkanlığında toplanmaya başlamıştır. Ancak olağanüstü bazı hallerde vezir-i azam padişahı toplantıya davet edebilmiş veya padişahın kendisinin toplantıya katılma isteği söz konusu olabilmektedir.²¹

Divan-ı Hümayun’un aslı üyesi olan bazı görevliler bulunmaktadır. Bu üyelerin toplantıda oturması gereken yerler önceden bellidir. Yani bir oturma düzeni söz konusudur. Sadrazam Divan-ı Hümayun’un başkanı olarak, *Kasr-ı âdil* veya *Kasr-ı sultanî*²² denilen hükümdarın toplantıları gizli bir şekilde izleyebildiği kafesli pencerenin altında bir sedirde oturmuştur. Vezir-i azamın sağ tarafında rütbelerine göre kubbealtı vezirler ve nişancı; sol tarafında ise sırasıyla Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ve defterdarlar bulunmuştur.²³

¹⁷ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 8-9.

¹⁸ Mumcu, a.g.e., s. 100-101, Ahışhalı, a.g.e., s. 25.

¹⁹ Mumcu, a.g.e., s. 140-141.

²⁰ Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 212.

²¹ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 136.

²² Vezir-i azam ile diğer vezirlerin oturduğu yerin yarım metre üstünde, padişahın istediği vakit divan toplantılarını dinleyebildikleri odanın kafesli penceresine Kasr-ı âdil veya Kasr-ı sultanî denilmiştir. Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s.9.

²³ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 17.

Divan toplantılarına, sabah namazından sonra başlanmıştır.²⁴ Toplantı açıldıktan sonra ilk önce birinci derecede önemli devlet meseleleri görüşülüp karara bağlanmış, ardından şikâyet dilekçeleri okunmuş, gerekirse şikâyetçi kişiler toplantı salonuna alınıp dinlenmiş ve dava görülüp hüküm verilmiştir.²⁵ Toplantıda alınan kararlar ve görülen işler *Mühimme*, *Ahkâm*, *Tahvil*, *Ruûs*, *Nâme* ve *Ahidnâme* gibi defterlere kaydedilmiş ve mührü hümayun ile mühürlenerek *Defterhâne* de muhafaza edilmiştir.²⁶

Toplantılar genellikle öğlen vakti sona ermiştir. Eğer arz günü ise, öğle yemeğinden sonra arza çıkılmıştır. İlk olarak yeniçeri ağası olmak üzere sırasıyla kazasker, sadrazam, vezirler, defterdar arza yani padişahın huzuruna çıkarak kendileri ile ilgili işleri arz etmişlerdir.²⁷ Divan-ı Hümayun'da alınan kararların büyük çoğunluğunun padişahın onayından geçmesi gerekmiştir. Bu nedenle sadrazamlar, arza çıktığında toplantıda alınan kararları padişahın tasdikine sunmuştur.²⁸

B- DİVAN-I HÜMAYUNUN ÜYELERİ

Divan'ın çalışma usulüne ilişkin temel bilgiler verildikten sonra üzerinde durulması gereken konu, divan toplantılarına kimlerin katıldığı ve bu üyelerin hangi görev ve yetkilere sahip olduklarıdır.

Hukukî statüleri gereği bazı devlet görevlileri Divan-ı Hümayun'un aslî üyeleri sayılmışlardır. Bu üyeler, halkın çeşitli kesimlerinin temsilcileri olmayıp padişah tarafından bizzat atanan kişilerdir.²⁹ Divan-ı Hümayunun aslî üyeleri *vezir-i azam*, *kubbealtı vezirleri*, *Rumeli ve Anadolu kazaskeri*, *defterdarlar*, *nişancı* ve *Rumeli Beylerbeyi*'dir. Bunların dışında, vezaret makamına yükselmiş ise, *Kaptan-ı Derya* ve *Yeniçeri Ağası* da Divan'ın aslî üyesi olarak toplantılara katılabilmişlerdir.³⁰ İlmiye sınıfının başı şeyhülislâm, hiçbir dönem Divan-ı Hümayun'un üyesi olmamış ve dolayısıyla toplantılarda bulunmamıştır. Ancak kimi zaman bir konuya ilişkin görüşüne başvurmak veya fetvasını almak üzere toplantılara davet edildiği olmuştur.³¹ *Reis-ül küttab*, *kapıcılar kethüdası*, *çavuşbaşı* ve *tezkireciler* gibi kimseler de Divan-ı Hümayun toplantılarına katılmışlar ancak bunlar Divan'ın üyeleri değil hizmetkârları sayılmış ve bu nedenle toplantıya

²⁴ Toplantı merasimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 20-29; Ahışahı, a.g.e., s. 26-27.

²⁵ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 139.

²⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 9.

²⁷ Arz günlerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 30-35.

²⁸ Ortaylı, a.g.e., s. 210.

²⁹ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 142.

³⁰ Divan-ı Hümayun üyelerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, a.g.e., s. 22-36, Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 111 vd.

³¹ Cin/Akgündüz, a.g.e., s. 237.

ayakta iştirak etmişlerdir.³² Divan-ı Hümayun üyeleri aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak incelenmeye çalışılacaktır.

1- Vezir-i Azam

Vezir-i azam, vezirlerin ve devletin diğer ileri gelenlerinin başı ve padişahın mutlak vekilidir. Devlet yönetiminde padişahтан sonra gelen en yetkili kişidir.

Orhan Bey zamanında vezirlik müessesesi ortaya çıkmıştır. I. Murad devriyle beraber vezir sayısı artmış ve bu nedenle en yetkili yani baş vezire, *vezir-i azam* denmeye başlanmıştır. 18. asırdan itibaren ise vezir-i azam yerine *sadrizam* ismi yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.³³ Fatih dönemine kadar vezir-i azamlar, Türk soyundan gelenler arasından seçilirken; Fatih'ten itibaren merkezî otoriteyi güçlendirmek adına kul sistemi getirilmiş ve vezir-i azamlar devşirme kökenliler arasından tayin edilmiştir.³⁴ Yine bu kapsamda Fatih devrinde, vezir-i azamın malî konulardaki yetkileri defterdara; hukukî konulardaki yetkileri ise kazaskerlere verilerek belli alanlardaki gücü sınırlandırılmıştır.³⁵

Tüm bunlarla beraber Fatih Sultan Mehmet döneminde vezir-i azam *vekil-i mutlak* sıfatını kazanmıştır.³⁶ Bu vekâlete işaret veya simge olarak kendisine padişahın ismini taşıyan *mühr-ü hümayun* adında bir mühür verilmiştir. Bu bağlamda, bir kimseye mühür-ü hümayunun verilmesi onun vezir-i azam olarak atandığına; mühürün alınması ise görevden azledildiğine delalet olan bir kamu hukuku kuralı olarak kabul edilmiştir.³⁷

Vezir-i azam, padişahın mutlak vekili olduğundan devlet idaresinde geniş yetki sahibi olmuştur. Yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerine ilişkin pek çok görev ve yetkisinin olduğu görülmektedir. Yüksek devlet adamları haricinde bütün tayin, terfî ve azil işlemleri, cezaların infazı, şer'î ve örfî dava dinleme, tımar, zeamet ve ulufelerin tespiti gibi çok geniş ve çeşitli görevleri bulunmuştur.³⁸ Vezir, kazasker ve şeyhülislâm gibi yüksek devlet adamlarının tayin ve azillerini, ancak padişahın izniyle yapabilmıştır. Fatih Teşkilât Kanunnamesine göre, altı

³² Halaçoğlu, a.g.e., s. 10.

³³ Ahışhalı, a.g.e., s. 29.

³⁴ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 146.

³⁵ Ünal, a.g.e., s. 41.

³⁶ Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde, sadrazamın padişahın mutlak vekili olduğunu düzenleyen hüküm şöyledir: "Bilgil ki, evvelâ vüzerâ ve ümerânın veziria'zam başıdır. Cümlelerin ulusudur. Cümle umûrun vekil-i mutlakıdır. Ve mahmûn vekili defterdarıdır, ve ol nâzırıdır. Ve oturmada ve durmada ve mertebede veziria'zam cümleden mukaddemdir." Özcan, Abdülkadir, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", Tarih Dergisi, S. 33, 1981, s. 30.

³⁷ Dal, Kemal, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, Bilim Yayınları, Ankara, 1986, s. 7.

³⁸ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 147.

bin akçaya kadar olan tımarı padişaha sormadan verebilmiştir.³⁹ Teftiş ve denetimler de sadrazamın önemli görevleri arasındadır. İstanbul kadısı başta olmak üzere, çarşı ve pazarı gezerek fiyatları kontrol etmiştir.⁴⁰ Hükümdarın seferden ayrılması halinde sadrazam, *serdâr-ı ekrem* unvanıyla orduya başkomutan vekili olmuş ve bu unvanıyla seferde, padişahın sahip olduğu bütün yetkilere sahip olmuştur. Sefer durumunda vezir-i azam, padişah gibi herkes için idam kararı verebilmiştir.⁴¹

Vezir-i azamların kendilerine ait divanları da olmuştur. Bunlardan en önemlisi İkinci Divanı'dır. İkinci Divan'ında, Divan-ı Hümayun'da görüşülmesine gerek olmayan ikinci derecedeki devlet meseleleri karara bağlanmış ve şer'i ve örfi davalara bakılmıştır. Yine reaya ister Divan-ı Hümayun'a isterse İkinci Divanına dilek ve şikâyetlerini iletebilmiştir.⁴² Vezir-i azam İkinci Divanından başka kazaskerlerin de iştirak ettiği Cuma Divanı ile İstanbul, Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılarının katıldığı Çarşamba Divanında da bulunmuş ve halkın şikâyetlerini dinlemiştir.⁴³

2- Kubbealtı Vezirleri

Divan'da vezir-i azamdan sonra gelen en önemli üyeler, kubbealtı vezirleridir. Yukarda bahsedildiği üzere, Divan-ı Hümayun toplantılarında kubbealtı vezirleri, vezir-i azamın sağ tarafında oturmuşlardır. Devletin kurulduğu ilk yıllarda vezirler ilmiye sınıfından tayin edilmişken; Fatih döneminden sonra kul sistemine geçilmiş ve vezirler devşirme kökenli kişilerden seçilmiştir. Ayrıca taşra örgütündeki birikimi merkeze taşımak ve taşra ile merkez arasındaki ilişkiyi geliştirmek adına kubbealtı vezirlerinin genellikle taşra örgütünde tecrübe edinen ve Rumeli Beylerbeyliğinden vezirliğe yükselen kişilerden seçildiği görülmektedir.⁴⁴

Kubbealtı vezirlerinin sayısı zaman içerisinde değişiklik göstermiştir. 15. asır sonlarına kadar vezir adedi üçü geçmemişken, 16. yüzyılın ortalarında Kubbealtı vezir sayısı yediyi bulabilmiştir. Divanı Hümayun'un etkisi ve gücünün azalmasına paralel olarak Kubbealtı vezirlerinin de önemi ve sayısı azalmış; 1731'den sonra kubbealtı veziri atanmamış ve bu kurum tamamen kaldırılmıştır.⁴⁵

Kubbealtı vezirlerinin kanunnamelerle ortaya konmuş belirli ve sabit görevleri olmadığı gibi kendilerine doğrudan bağlanmış bir idari

³⁹ "Vezîria'zam altıbinden bir eksük timârı bilâ-arz vermesi kanunum olmuştur." Özcan, a.g.e., s. 40.

⁴⁰ Avcı, a.g.e., s. 117.

⁴¹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 12.

⁴² Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 149-150.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, a.g.e., s. 126-135

⁴⁴ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 150.

⁴⁵ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 186-191, Ahışalı, a.g.e., s.29.

birim de mevcut değildir.⁴⁶ Görevleri, bilgi ve tecrübeleriyle vezir-i azama yardımcı olmak ve danışmanlık yapmaktır.⁴⁷ Kubbealtı vezirleri, nişancının işlerinin yoğun olduğu zamanlar, sadrazamın izniyle fermanlara tuğra çekebilmiştir.⁴⁸ Kubbealtı vezirlerinin Divan-ı Hümayun'daki diğer üyeler ile vezir-i azam arasında bir denge unsuru olduğu da söylenebilir.⁴⁹

Başlangıçta vezirlik yalnızca kubbealtı vezirlerine has bir paye iken Kanuni'den sonra beylerbeyi, nişancı, defterdar, kaptan-ı derya, yeniçeri ağası gibi önemli devlet adamlarına da vezaret rütbesi verilebilmiştir.⁵⁰

3- Rumeli ve Anadolu Kazaskeri

Kazasker veya kadiasker kurumu, Osmanlı Devleti'ndeki şer'i ve hukukî işleri görmek için ihdas edilmiştir. Fatih dönemine kadar tek bir tane kazasker varken; bu devirden itibaren biri Rumeli diğeri Anadolu olmak üzere kazasker sayısı ikiye çıkarılmıştır. Yavuz Sultan Selim döneminde kazasker sayısı üçe yükselmiş ve Diyarbakır merkezli Arap ve Acem kazaskerliği kurulmuştur. Ancak yaklaşık iki yıl sonra Arap ve Acem kazaskerliği kaldırılmıştır.⁵¹

Kazaskerin günümüzdeki adalet bakanı, Danıştay ve Yargıtay başkanları ve HSK'nın görev ve yetkilerine sahip bir konumu olmuştur.⁵² Kazaskerler, Divan-ı Hümayun'daki adli işleri görmüşler ve temyiz edilen davaları dinleyip hüküm vermişlerdir. Özellikle Rumeli Kazaskeri davaları görüp hüküm verirken Anadolu kazaskeri ona yardımcı olmuştur.⁵³ Kazaskerler, Divan-ı Hümayun'da protokol olarak vezirlerin hemen ardında, defterdarın ise önünde yer almıştır.⁵⁴ Ayrıca şeyhülislâm Divan-ı Hümayun'un üyesi olmadığından dolayı kazasker, Divan'da ulemanın temsilci olmuştur.⁵⁵

Kazasker olabilmenin normal yolu veya usulü, İstanbul kadılığından geçmektedir. İstanbul kadısı genellikle ilk olarak Anadolu daha sonra ise Rumeli kazaskeri olmuştur. En son basamak ise, şeyhülislâmlık makamıdır.⁵⁶ Bu bağlamda, Rumeli kazaskeri, Anadolu

⁴⁶ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 150.

⁴⁷ Ortaylı, a.g.e., s. 213.

⁴⁸ Ahışhalı, a.g.e., s. 29.

⁴⁹ Avcı, a.g.e., s. 119.

⁵⁰ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 151.

⁵¹ Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 40.

⁵² Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 262.

⁵³ Akman, a.g.e., s. 40.

⁵⁴ Ekinci, a.g.e., 2017, s. 262.

⁵⁵ Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Ed. V.L. Ménage), Clarendon Press, Oxford, 1973, s. 270.

⁵⁶ Ahışhalı, a.g.e., s.29-30.

kazaskerine göre derece ve paye olarak daha yüksek konumdadır ve daha çok gelire sahiptir.

Kazaskerler, 16. asrın ortalarına kadar şeyhülislâmların üstünde bir derece sahiplerken Ebussuud Efendi'nin şeyhülislâmlığı döneminden itibaren bu üstünlüğü kaybetmişlerdir. 17. yüzyıldan sonra önemleri iyice azalmış, öyle ki, bu zamana kadar kazaskerler vezir-i azam tarafından tayin edilirken bu dönemden itibaren şeyhülislâm tarafından atanmaya başlamıştır.⁵⁷ Buna rağmen 19. asrın sonlarına kadar kazaskerler, Divan-ı Hümayun üyeliklerini korumuşlardır.

Rumeli kazaskerleri, Divan-ı Hümayun'da dava dinlemelerinin yanı sıra vezir-i azamın divanı olan İkinci Divanına da katılmış ve dava dinleyebilmişlerdir. Yine iş yoğunluğunun olması halinde Anadolu kazaskerleri de İkinci Divanındaki davaları görebilmişlerdir. Ayrıca kazaskerler, salı ve çarşamba günleri haricinde, kendi konaklarında divan kurarak yetki alanına giren şer'i ve hukukî davalara da bakabilmişlerdir. Kazaskerlerin tüm bu işleri görürken *tezkereci*, *ruznâmçeci*, *matlabcı*, *tatbikci*, *mektupçu* ve *kethüda* isimlerini taşıyan altı yardımcısı olmuştur. Padişahın sefere çıkması halinde kazaskerler de padişahın yanında sefere katılmış; padişahın gitmemesi halinde onlarda seferde bulunmamış yerlerine *Ordu kadısı* tayin edilmiştir.⁵⁸

4- Defterdar

Osmanlı'da 14. yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlanan defterdar, padişahın malının mutlak vekili olarak görülmüştür.⁵⁹ Kuruluş yıllarında tek defterdar varken fethedilen toprakların artması ve ihtiyacın görülmesi üzerine defterdar sayısı artırılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde, Rumeli'deki hazine işlerine bakan Rumeli defterdarı ile Anadolu'nun hazine işlerine bakan Anadolu defterdarı olmak üzere sayı ikiye çıkarılmıştır.⁶⁰ 16. asrın ortalarında defterdar sayısı üçe çıkınca, Rumeli defterdarına *Baş Defterdar* denirken; diğerlerine *Şikk-ı Sani* ve *Şikk-ı Salis* isimleri verilmiştir.⁶¹

Belirttiğimiz üzere vezir-i azamdan malî konulardaki yetki alınarak defterdara verilmiştir. Bu bağlamda padişah malının vekili olan defterdar, bu mal üzerinde esas yetkili kimse olmuş; sadrazamın ise yalnızca defterdarı denetleme yetkisi bulunmuştur.⁶² Baş Defterdarın Divan'a getirilen malî konulardaki davalara bakma, maliye kayıtlarını tutma ve bunların defterhanede muhafazasını sağlama görev ve yetkileri olmuştur. Söz konusu defterhane, vezir-i azam tarafından bile

⁵⁷ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 162.

⁵⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., 2004, s. 156-163.

⁵⁹ Halaçoğlu, a.g.e., s. 16.

⁶⁰ Ahıshalı, a.g.e., s. 30.

⁶¹ Uzunçarşılı, a.g.e., 1988, s. 327-328.

⁶² Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 153.

açılmamıştır.⁶³ Bunların dışında Baş defterdar kendi konağında divan kurarak malî konulara ilişkin davaları görebilmiştir. Padişaha arza çıkma görev ve yetkisi de yine Baş defterdara ait olmuştur.⁶⁴

5- Nişancı

Tevkî, tuğraî, muvakkî tabirleriyle de anılan nişancı, *berat, menşur, name, mektup, ahidnâme* gibi resmî devlet evraklarının baş tarafına padişahın imzası olan tuğra çekme görevini üstlenmiş kişilere denilmiştir.⁶⁵

Nişancılar 16. yüzyılın başlarına kadar ilmiye sınıfı arasında kalemi kuvvetli olanlar arasından seçilmiştir.⁶⁶ Nişancılar *sancakbeyi, beylerbeyi* ve *vezir* rütbesi olmak üzere üç derecede atanabilmişlerdir; vezir payesine sahip olmadıkları sürece arza çıkmaları mümkün olmamıştır.⁶⁷ Nişancının başlıca görevi tuğra çekmek olmakla birlikte bunun dışında çok çeşitli vazifeleri olmuştur. Divan'dan çıkan kararların, fermanların, beratların hazırlanmasını sağlamak ve önemli olanları bizzat kaleme almak; yeni düzenlenecek veya değiştirilecek örfî hukuk kurallarını belirlemek; örfî kanunların şer'î hukuk ile uyumlu olmasını sağlamak; devletin arazi kayıtlarının tutulduğu tahrîr defterlerindeki düzeltme ve değişiklikleri yapmak; defterdarların hazırladıkları belgelerin denetimini yapmak; Divan'a yapılan şikâyetleri sıraya sokmak ve niteliklerine göre ayırmak; diğer devletlere gönderilecek padişah mektuplarını yazmak ve padişaha gelen mektupların tercümesini yapmak nişancının önemli ve çok sayıdaki görev ve yetkilerinden bazılarıdır.⁶⁸

Nişancının en özgün ve etkili görevlerinden biri, örfî kanunların hazırlanmasında oynadığı roldür. Örfî hukukun oluşum sürecindeki etkilerinden dolayı nişancıya *müftî-i kanun* denmiş; hatta "örfî hukukun şeyhülislâmı" olduğu ifade edilmiştir.⁶⁹

6- Rumeli Beylerbeyi

Askerî işlerin başı olarak Orhan Bey zamanında ortaya çıkan beylerbeyliği kurumu, devletin hızla gelişmesi ve taşradaki askeri gücün ve yönetimin başına geniş yetkilere sahip kişilerin geçirilmesi gündeme gelmesi ile birlikte önem kazanmıştır. 14. yüzyılda Anadolu ve Rumeli beylerbeylikleri ortaya çıkmış; daha sonraki süreçte eyalet valilerine de beylerbeyi unvanı verilmiştir. Beylerbeylerinin en kıdemlisi Rumeli

⁶³ Mumcu, a.g.e., s. 30.

⁶⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s. 17.

⁶⁵ Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, MEB, İstanbul, 1993, s. 357.

⁶⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 17.

⁶⁷ Pamir, Aybars, "Nişancı ve Hukukî Statüsü", AÜHFD, C. 59, S. 4, Ankara, 2010, s. 698-700.

⁶⁸ Pamir, a.g.m., s. 701-703.

⁶⁹ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 152.

beylerbeyidir. Rumeli beylerbeyi terfi etmesi halinde, Kubbealtı veziri olarak atanmıştır. 1536 yılından sonra Rumeli beylerbeyinin Divan-ı Hümayun'un aslı üyesi olduğu bilinmektedir. Rumeli beylerbeyi, devlet merkezinde görev yapmadığı için genellikle Divan-ı Hümayun toplantılarında bulunamamıştır. Merkezde olduğu veya onun bulunduğu yerde Divan'ın toplanması halinde, nadiren toplantılara katılabilmektedir. Bu nedenle, Divan-ı Hümayun'un üyesi olarak önemli bir fonksiyonunun olduğu söylenemez.⁷⁰

7- Kaptan-ı Derya (Kaptan Paşa)

Kaptan-ı Derya, Osmanlı Devleti'nde denizciliğin gelişmesi ile en geç ortaya çıkan müesseselerden biridir. Kaptan Paşa, önemli deniz aşırı eyaletleri ve adaları yönetmek, ayrıca donanmanın her an güçlü tutulmasını sağlamakla yetkili ve görevli olmuştur.⁷¹ Kaptan-ı Derya, Divan-ı Hümayun'un aslı üyesi olmamakla birlikte, vezaret rütbesine sahip olması halinde Divan toplantılarına katılabilmektedir. Görev ve yetkileri özetle şunlardır: Divan-ı Hümayun'da özellikle denizcilikle ilgili olan davaları dinlemek, Tersane-i Amire'de, bahriye mensuplarına ve Kaptan Paşa Eyaletine ait olan davaları dinlemek ve bahriyeye ait bütün işlemleri yürütmek; tayin ve tecvihleri yapmak, hüküm vermek ve tuğra çekmek.⁷² Her yıl, uzunca bir süre donanma ile merkezden uzaklaştığı için Kaptan Paşa, çoğu Divan-ı Hümayun toplantısına katılamamıştır. Bu açıdan Kaptan Paşa ile Rumeli beylerbeyinin benzer bir duruma sahip olduğu söylenebilir.⁷³ Her ikisi de Divan-ı Hümayun toplantılarında çok nadiren bulunmuşlar ve Divan-ı Hümayun'un üyesi olarak katkıları sınırlı olmuştur.

8- Yeniçeri Ağası

Yeniçeri ve acemi ocaklarının başında bulunan Yeniçeri Ağasının, Kaptan-ı Derya gibi Divan-ı Hümayun toplantılarına katılabilmesi için vezaret rütbesine sahip olması gerekmiştir. Vezir rütbesine sahip olmasa da, yeniçerilerin başı olduğu için arz günlerinde padişahın huzuruna ilk olarak yeniçeri ağası çıkmıştır. Divan'ın düzenli bir şekilde toplanması noktasında önemli bir rol üstlenen Yeniçeri Ağası, toplantılarda ocak işleri ve İstanbul'un asayişine ilişkin konularda görüşlerini açıklayabilmektedir. Yeniçeri Ağasının ayrıca *Ağa Divanı* adında kendi divanını toplama yetkisi de bulunmuştur. Söz konusu divanda, ocak işleri, yeniçerilerin maaş ve terfileri, ocak güvenliği gibi konular

⁷⁰ Mumcu, a.g.e., s. 31-33.

⁷¹ Üçok/Mumcu/Bozkurt, a.g.e., s.208. Ayrıca Kaptan-ı Derya için ayrıntılı bilgi için bkz. Pamir,Aybars "Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü", AÜHFD, C. 53, S. 3, Ankara, 2004, s. 39-60.

⁷² Cin/Akgündüz, a.g.e., s. 246.

⁷³ Mumcu, a.g.e., s. 36.

görüŖülüp karara bağlanmış ve yeniçeriler arasındaki davalar da görölmüŖtür.⁷⁴

9- Divan-ı Hümayun'daki Diğer Görevliler

Divan-ı Hümayunun üyesi olmayıp toplantılarda yer alan ve toplantı gerçekteŖirken hizmette bulunan bazı görevliler vardır. Bunların başında *reis-ül küttaḫ*, *kapıcılar kethüdası*, *çavuşbaşı* ve *tezkireciler* gelmektedir.

17. asrın sonlarına kadar Divan-ı Hümayun kâtiplerinin ve kalemlerinin Ŗefi olan *reis-ül küttaḫlar*; Divan'da verilen hükümleri ve kararları düzelttikten sonra tamamlamak, fermana uygun olarak emirleri yazmak, hükümdara ve vezir-i azama gelen mektupları tercüme ettirerek bunlara cevaplar hazırlamak ve Divan'da tezkirecinin bulunmadığı zamanlarda onun vazifesini yerine getirmek gibi önemli görevlere haiz olmuŖlardır.⁷⁵ *Kapıcılar kethüdası*; Divan-ı Hümayun toplantısına katılmak için gelen devlet büyüklerini karşılamak ve padiŖahla divan arasındaki iletiŖimi sağlamak gibi görevleri bulunan saray hizmetlisidir.⁷⁶ *Çavuşbaşı*; Divan-ı Hümayunda görevli bulunan çavuşların başıdır. Çavuşbaşlarının Divanı Hümayun toplantılarının usulüne uygun Ŗekilde yapılması, yabancı devlet elçilerini karşılayarak divana getirilmesi, yüksek düzeydeki devlet adamlarının tutuklanması, hapsedilmesi, sürgüne gönderilmesi ve idamının gerçekteŖtirilmesi gibi önemli görevleri olmuŖtur.⁷⁷ *Tezkireciler* ise; Divan-ı Hümayun'a verilen Ŗikâyet dilekçelerini önemine göre tasnif etme, dilekçeleri vezir-i azam önünde okuma ve Ŗikâyetçileri veya davacıları sırasıyla divan salonuna alma gibi vazifeleri yerine getirmiŖtir.⁷⁸

Bunların haricinde *divan kalemleri*, *teŖrifatçı*, *vakanüvis*, *Divan-ı Hümayun hocaları*, *Divan-ı Hümayun tercümanları* gibi çeŖitli görevliler de Divan-ı Hümayun'un iŖlerinin görölmesine yardımcı olmuŖlardır.⁷⁹

C- DİVAN-I HÜMAYUNUN GÖREV VE YETKİLERİ

Divan-ı Hümayun'un hangi görev ve yetkilere haiz olduğu üyelerin sahip olduğu vazifelerden çıkarılabilmektedir. Buna göre, Divan-ı Hümayun'un yasama, yürütme ve yargıya yani her üç erke ilişkin görev ve yetkileri olmuŖtur. Mutlak monarŖinin merkezi konumunda olduğu için Divan-ı Hümayun'un tüm erklere ilişkin görev ve yetkilerinin olması doğaldır. Divan-ı Hümayun'un temelde iki önemli

⁷⁴ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 155.

⁷⁵ Halaçoğlu, a.g.e., s. 18. Reis-ül küttaḫ konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve TeŖkilatı*, Tablet Basım Yayım, Konya, 2000.

⁷⁶ Halaçoğlu, a.g.e., s. 19.

⁷⁷ Mumcu, a.g.e., s. 44-45; AhıŖhalı, a.g.e., s. 31.

⁷⁸ Mumcu, a.g.e., s. 42-44; AhıŖhalı, a.g.e., s. 31.

⁷⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halaçoğlu, a.g.e., s. 20-27.

vasfı söz konusudur: devleti ilgilendiren her türlü konu hakkında karar alınabilen en yüksek mercii olması ve adli ve idari davalarda hem ilk hem de yüksek mahkeme olarak görev yapması.⁸⁰

Divan-ı Hümayun'un yasamaya ilişkin görevleri şöyle sıralanabilir: Örfi hukuk kurallarının büyük bir bölümünün hazırlanması, elçilerin kabulü, yabancı devletlerle savaş ve barış kararı alınması. Bu işlerde nihai karar padişahın görüşünün şekillenmesinde son derece etkili ve belirleyici olmuştur.⁸¹ Yürütmeye ilişkin görevlerine ise şunlar örnek verilebilir: Yabancı devletlerle olan ilişkilerin yürütülmesi, ufak memurlar dışında her türlü memur atamaları, arazi tahrirlerinin düzenlenmesi ve değiştirilmesi, vergi toplanması ve yeni vergi konması, bayındırlık, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi.⁸²

Bunların dışında, az önce belirttiğimiz üzere, Divan-ı Hümayun'un yargılama fonksiyonu da vardır. Divan'ın yargılamaya ilişkin görev ve yetkileri son derece kıymetlidir. Çünkü Divan-ı Hümayun'un reayanın devlet nezdinde hakkını arayabilip adalet talep edebilmesi 16. yüzyıl Osmanlı yönetimini, "çağının koşulları içinde bir hukuk devleti" olarak nitelendirilebilmesini sağlamıştır.⁸³ Bu tespit bize, Divan-ı Hümayun'un adalet dağıtma fonksiyonunun nasıl önemli bir seviyede olduğunu göstermektedir. Bu tespiti bir adım daha ileriye götürürsek, Divan-ı Hümayun'un o günün şartları içerisinde, bir insan hakları mahkemesi olabileceği yorumuna dahi gidilebilir. Divan-ı Hümayun, hem kendisine yapılmış her türlü şikâyet üzerine ilk derece mahkemesi gibi davalara bakabilmiş hem de yüksek mahkeme gibi kadıların verdiği kararları yeniden inceleyebilmiştir. Üst mahkeme gibi davalara baktığında, kadının kararlarını onayabilmiş veya bozarak yeniden hüküm kurabilmiş ya da ilgili mahkemeye davanın yeniden görülmesi konusunda emir verebilmiştir.⁸⁴ Bu bağlamda Divan üyelerinden üçünün yani nişancı, Rumeli ve Anadolu kazaskerlerinin hukukçu olmaları oldukça dikkat çekici ve önemli bir noktadır.⁸⁵ Nitekim Divan-ı Hümayun'un yargılama fonksiyonunu yerine getirmesinde, bu üyelerin katkısı ve yetkisi oldukça fazla olmuştur. Gerek ilk derece mahkemesi gerek ikinci kez davanın görülmesi noktasında konu şer'i hukuku ilgilendiriyorsa Rumeli ve Anadolu kazaskerleri davaya bakmış; örfi hukukla ilgiliyse vezir-i azam, vezirler, nişancı ya da defterdarlar davayı görüp hüküm verebilmişlerdir.

⁸⁰ Cin/Akgündüz, a.g.e., s. 238. Ayrıntılı bilgi için bkz Mumcu, a.g.e., s. 53-100.

⁸¹ Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 139.

⁸² Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2018, s. 138.

⁸³ Matuz, Joseph, *Das Kanzleiwesen Süleymans des Prachtigen*, Waisbaden 1974, s. 8'den aktaran Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 141.

⁸⁴ Üst mahkeme olarak Divan-ı Hümayun'a ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, a.g.e., s. 73-78; Akman, a.g.e., s. 124-127.

⁸⁵ Akman, a.g.e., s. 119.

Müslüman gayrimüslim, kadın erkek⁸⁶, zengin fakir, çalışan çalışmayan, hür köle ayrımı olmaksızın haksızlığa, adaletsizliğe veya zulme uğradığını düşünen herkes, Divan-ı Hümayun'a başvurabilmiştir. Divan'da hiçbir fark gözetilmeksizin herkesin davası görülmüştür. Reaya miras, alacak, gasp, cariyeye azadı gibi hukukun her alanından her türlü meseleye ilişkin Divan-ı Hümayun'a başvuruda bulunabilmiş; istek ve şikâyetlerini dile getirebilmiştir.⁸⁷ Halk, doğrudan doğruya Divan-ı Hümayun'un karşısına çıkarak yahut dilekçe vermek yoluyla şikâyetlerini iletebilmişlerdir. Bu nedenle, Divan-ı Hümayun'un yargı fonksiyonu son derece önemli bir yere sahiptir. Öyle ki, döneminin en önemli adalet dağıtıcı ve hak savunucu kurumu olarak görülmesinin sebebi böyle bir işleve sahip olmasından dolayı olmuştur.

Divan-ı Hümayun'un görev ve yetkilerini yerine getirip getirmediği iki yöntemle denetlenmekteydi. Bunlardan ilki, *kafes arkası denetimi*dir. Yukarda bahsettiğimiz üzere, padişah Divan-ı Hümayun'u kafesli bir pencerenin ardından gizli bir şekilde dinleyebilmiştir. Bu nedenle, Divan-ı Hümayun üyeleri, her an padişah tarafından gözlemlenebileceklerini bildikleri için görevlerini titizlikle ve usulüne uygun bir şekilde yapmaya çalışmışlardır. İkinci denetim mekanizması ise *arza çıkmaktır*. Divan-ı Hümayun üyeleri padişahın huzuruna çıkarak yaptıkları işler hakkında bilgi vermişlerdir. Bundan dolayı üyeler, yapılan işlerin padişahın onayından geçeceğini bilinciyle daha dikkatli çalışmışlardır.⁸⁸

Divan-ı Hümayun'un genel yapısı ve işleyişine ilişkin verilen bu bilgi ve açıklamalardan sonra artık Osmanlı taşra teşkilatı ve özellikle Paşa divanları incelenmeye çalışılacaktır.

II- GENEL OLARAK OSMANLI TAŞRA TEŞKİLATI VE PAŞA DİVANLARI

Osmanlı klasik döneminde devletin taşra teşkilatı *eyaletler (beylerbeyi)*, *sancaklar (liva)*, *kazalar* ve *nahiyelerden* oluşmaktadır. Taşra

⁸⁶ Kadın erkek ayrımı olmaksızın herkesin Divan-ı Hümayuna başvurabildiği görülebilmektedir. Köse, 1709-1778 tarihleri arasında düzenlenmiş olan 40 arzuhal örneğini incelediğinde, merkezden uzak farklı şehir ve kazalardan gelerek kadınların bizzat Divan-ı Hümayun'a dilekçelerini sunduğunu tespit etmiştir. Ancak bu başvuruların erkeklere nazaran oldukça sınırlı olduğunu söylemektedir. Yazarın tahminine göre Divan-ı Hümayun'a yöneltilen 8 ya da 10 dilekçeden ancak biri kadınlara ait olmuştur. Bkz.: Köse, Ensar, "Osmanlı Devleti'nde Kadınların Hak Arama Kültürü", Gedikli, Fethi (Ed.), *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* Cilt I, On iki levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 300. Benzer şekilde Akyılmaz da, gerek İstanbul'dan gerekse ülkenin diğer bölgelerinden Divan-ı Hümayun'a gönderilen şikâyet dilekçelerinin yalnızca %8'nin kadınlara ait olduğunu tespit etmiştir. Akyılmaz, Gül, "Osmanlı Devleti'nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü", Gedikli (Ed.). a.g.e, 2016, s. 257.

⁸⁷ Köse, a.g.e., s. 298.

⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mumcu, a.g.e., s. 119-123.

yönetiminin en büyük birimi olan eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara ve kazalar ise nahiyelere ayrılmaktadır. Eyaletin en büyük yöneticisi beylerbeyi iken; sancakların başında sancakbeyi bulunmuştur. Kazaları ise kadılar ve subaşıları yönetilmiştir. Osmanlı taşra teşkilatında askeri teşkilata benzer bir şekilde emir komuta zinciri söz konusudur. Padişahın otoritesi beylerbeyinden sancakbeyine, sancakbeyinden de kadı ve subaşına geçmiştir.⁸⁹

Eyaletler, taşra teşkilatının en büyük ve önemli birimleridir. Anadolu Selçuklu Devleti'nde de görülen beylerbeylikleri⁹⁰ veya eyaletler, Osmanlı'da 14. asrın ortalarından itibaren kurulmaya başlanan bir teşkilattır. Osmanlı Devletinde günümüzden farklı olarak, eyalet yöneticilerinin yerel halk tarafından seçilmediği aksine merkez tarafından atandığı bir eyalet sistemi benimsenmiştir. Söz konusu sistemi, fethettiği yerlerde güçlü bir temsil sağlamak ve merkezî otorite kurmak amacıyla kurmuştur. Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan eyalet, Rumeli Beylerbeyliğidir. Rumeli eyaletinin Osmanlı'da her zaman özel bir konumu olmuştur.⁹¹ Rumeli Beylerbeyliği, yukarıda ifade ettiğimiz üzere Divan-ı Hümayun'un aslî üyesi kabul edilmiştir. Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliklerinden sonra toprakların genişlemesi ve ihtiyacın hâsıl olmasıyla birçok eyalet kurulmuş; 1595 yılına gelindiğinde Osmanlı'da eyalet sayısı 40'a ulaşmıştır.⁹²

Eyaletlerin en büyük amirine yerine ve durumuna göre *beylerbeyi*, *mîr-i mîran*, *vali* ve *emirü'l-ümara* şeklinde farklı isimler verilmiştir.⁹³ Beylerbeylerinin tayin edildikleri eyaletlerde çok geniş yetkileri olmuştur. Başlıca görevleri şöyle sıralanabilir: Reayanın korunması, zulmün ortadan kaldırılması, eyaletlerin idaresi, sefere iştirak, eyalete ait tayinlerin yapılması, eyalet kadısı ölünce yeni kadı atanana kadar mevlâ kadısı tayin etmesi, kadıyı huzura çağırıp dava dinleme ve Paşa (eyalet) divanını toplaması.⁹⁴

Eyaletlerin başında nasıl ki beylerbeyi var olmuş; yukarıda ifade ettiğimiz üzere sancakların başında da sancakbeyleri bulunmuştur. Sancakbeylerinin görev ve yetkileri de beylerbeyi ile paralellik arz etmiş ve sancağının en büyük idarî amiri olmuşlardır. Sancakbeyleri yine benzer şekilde kendi konaklarında Paşa divanını toplamış ve halkın istek ve şikâyetlerini dinleyebilmişlerdir.

⁸⁹ Akyılmaz, Bahtiyar, "Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.4, 1999, s. 130.

⁹⁰ Beylerbeyliği terimi 17. yüzyıla kadar kullanılmış daha sonra yavaş yavaş yerini eyalete bırakmıştır. Kılıç, Orhan, "Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeylikler/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodahıklar, Meliklikler (1362-1799)", *Türkler*, Cilt 9, Ankara, 2002, s. 888.

⁹¹ Kılıç, Orhan, "XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", Eren, Güler (Ed.), *Osmanlı* (Teşkilât), Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91.

⁹² Kılıç, a.g.m., 2002, s. 888.

⁹³ Kılıç, a.g.m., 2002, s. 888-889.

⁹⁴ Cin/Akyılmaz, s. 159.

Bu bağlamda, beylerbeylerinin ve sancakbeylerinin yetkilerinin en belirgin şekilde ortaya çıktığı yerin kendi başkanlığında toplanan Paşa divanları olduğu söylenebilir. Bu kapsamda, gerek Paşa divanlarının yapısı gerekse Divan-ı Hümayun ile benzerliğinin olup olmadığı, Manisa Şehzade Sarayı Divanı örneği üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

Söz konusu incelemeye geçmeden evvel şehzade divanları ile diğer paşa divanları arasında bir farklılığın olup olmadığını izah etmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde padişahın çocukları yani şehzadeler, belirli bir yaşa geldikten sonra bazı belli eyaletlere veya sancaklara idareci olarak görev yapmak için gönderilmişlerdir. İleride tahta geçecek olan şehzadelerin tecrübe kazanması ve taşrada edindikleri bilgileri merkeze taşınmaları amacıyla böyle bir uygulamaya gidilmiştir. Şehzadelerin, beylerbeylerine nispetle daha fazla yetki ile donatıldığı bilinmektedir. Ayrıca şehzadelerin merkezle olan ilişkileri ve bağları da diğer yöneticilere oranla daha kuvvetli olmuştur. Nitekim bunun bir yansıması olarak şehzadelerin divanları ile diğer Paşa divanları arasında bazı farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Mumcu, Şehzade divanlarının, beylerbeylerinin idareci olduğu Paşa divanlarından daha çok Divan-ı Hümayun'a benzediğini dile getirmiştir. Şehzadelerin kendi isimleriyle tuğra çektirip karar yazdırmaları, bu bağlamda divan kurulunda nişancı adında üyelerin bulunması ve yine reis-ül kütupların şehzade divanında yer alması, şehzade divanlarını diğer Paşa divanlarına nispetle daha çok Divan-ı Hümayun'a yakınlaştırmıştır.⁹⁵ Keza Emecen, Mete ve Bilgin de, şehzadelerin görevli oldukları bölgelere gönderilirken yanlarına kalabalık bir hizmetli topluluğu gittiklerini ve yanlarındaki bu kişilerin görev çeşitliliği bakımından merkezdeki saray teşkilatına oldukça benzediğini belirtmiştir.⁹⁶ Ancak temelde şehzade divanları ile diğer eyalet ve sancak divanları arasında, fonksiyonel ve genel yapıları itibarıyla pek fark bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Şehzadeler de tıpkı beylerbeyleri ve sancakbeyleri gibi merkezden atanmışlar ve bu kimseler bulundukları bölgenin idari asayişini sağlamakla yetkili tutulmuşlardır.⁹⁷ Ayrıca başkanlığını yaptıkları divanın üyeleri hemen hemen aynı kişilerden oluşmuştur. Bu nedenlerle Şehzade divanları, temel yapısı itibarıyla diğer Paşa divanlarına benzemekte olup bazı yönleriyle onlardan ayrılmakta daha çok Divan-ı Hümayun'a yaklaşmaktadır diyebiliriz.

Manisa sancağı, Osmanlı devlet teşkilatı açısından çok önemli bir yere sahiptir. Manisa, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman gibi Osmanlı'nın en önemli padişahlarının şehzadelik yaptıkları sancak olmuştur. Daha sonraki süreçte de hükümdarların yetiştiği sancak olma niteliğini uzun süre korumuştur. Bu derece kıymetli olan Manisa sancağına ilişkin divan kayıtları incelenerek Paşa divanlarının hatta

⁹⁵ Mumcu, a.g.e., s. 139-140.

⁹⁶ Emecen/Mete/Bilgin, a.g.e., s. 25

⁹⁷ a.g.e., s. 26.

özellikle şehzade divanlarının Divan-ı Hümayun'un küçültülmüş bir modeli olup olmadığını tespit etmeye çalışacağız.

A- PAŞA DİVANLARININ İŞLEYİŞİ

Divan-ı Hümayun toplantı sıklıklarının zaman içerisinde değişiklik gösterdiğine yukarıda ifade etmiştik. Orhan Bey döneminden Fatih devrine kadar her gün toplanan Divan, Fatih döneminden sonra Cumartesi, Pazar, Pazartesi ve Salı olmak üzere haftada 4 gün toplanmıştır. III. Mehmed döneminde ise toplantı günlerinin 2'ye düştüğünü izah etmiştik.

Manisa Şehzade Divanına ilişkin incelediğimiz eserde, II. Selim ve III. Mehmed olmak üzere, iki şehzade dönemine ait divan toplantı kayıtları yer almıştır. II. Selim dönemine ait defterlere bakıldığında, divanın hemen hemen her gün düzenli bir şekilde toplandığı anlaşılmaktadır. Ancak kimi zaman bir hafta veya on günlük araların mevcut olduğu, sonra tekrar her gün toplantı yapıldığına dair kayıtların mevcut olduğu görülmektedir. Örneğin 2,3,4 Recebül-mürecceb şeklinde her güne ait kayıtlar varken; daha sonraki kaydın 11 Recebül-müreccebeye ait olduğu görülmektedir. Benzer şekilde 11 Recebül-müreccebeden 29'una kadar her gün divan toplanmışken; bir sonraki toplantının 5 Şa'banül-mu'azzamda yapıldığı görülmektedir.⁹⁸ Kayıtlardan, şehzade divanı toplantılarına neden böyle aralıklar verildiği anlaşılamamaktadır. Ancak muhtemelen şehzadenin sefer ya da başka bir nedenden ötürü eyalette olmaması, şehzade divanın belli dönemlerde toplanmamasına neden olmuştur.

III. Mehmed zamanındaki kayıtlar incelendiğinde ise II. Selim gibi divan toplantılarının her gün ya da belirli aralıklarla toplandığı söylenemeyecektir. Mesela 8 Rebî'u'l-evvelde toplanan divanın hemen bir sonraki gün 9 Rebî'u'l-evvelde yeniden bir araya geldiği, sonraki toplantının 20 Rebî'u'l-evvelde, bir sonrakinin ise 4 Rebî'u'l-âhirde olduğu görülmektedir.⁹⁹ Kayıtlardan anlaşıldığı üzere, III. Mehmed devrinde divan düzenli bir şekilde ve periyodik aralıklarla toplanmamıştır. Ayrıca III. Mehmed döneminde, divanın toplanma sıklığı da II. Selim'deki gibi olmamış; çok daha seyrek şekilde divanın toplandığı söylenebilir. Bu bağlamda, III. Mehmed'in şehzadeyken Paşa divanı toplantılarını seyrek hale getirmesinin padişah olduktan sonra Divan-ı Hümayun toplantılarına da yansıdığı yorumunda bulunmak, yanlış olmayacaktır. Nitekim III. Mehmed'in hükümdar olduğu dönemde, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Divan-ı Hümayun toplantıları haftada 4 günden 2 güne düşürülmüştür.

Şehzade divan kayıtlarından anlaşıyor ki, toplantıların yapılma sıklığı Divan-ı Hümayun ve şehzade divanlarında birebir aynı olmasa da,

⁹⁸ Emecen/Mete/Bilgin, a.g.e., s. 210-248.

⁹⁹ Emecen/Mete/Bilgin, a.g.e., s. 508-510

benzer niteliğe sahip olmuştur. Her iki kurum birbirini etkileyebilmiştir. II. Selim şehzade olduğu dönemde, Divanı-ı Hümayun haftada dört gün düzenli bir şekilde toplanmışken; II. Selim eyalet divanı her gün düzenli bir şekilde toplanmıştır. III. Mehmed'in şehzade olduğu devirde, Divan-ı Hümayun'un öneminin yavaş yavaş azalmaya başlaması, toplantıların azalması eğilimini gündeme getirmeye başlamıştır. Nitekim III. Mehmed de, şehzade divanını seyrek bir şekilde toplamış ve bunun bir yansıması olarak padişah olduktan sonra Divan-ı Hümayun toplantılarını 2 güne indirmiştir. Bu husus, her iki divan arasında bir etkileşim ve benzerliğin olduğunu gündeme getirilebilmektedir.

Divan-ı Hümayun toplantıları nasıl ki padişahın sarayında yapılmış; Paşa divanları da benzer şekilde, eyaletin ya da sancağın en büyük idarî amiri konumundaki beylerbeyi yahut sancakbeyinin konağında toplanmıştır. Paşanın konağında, eyalet divanının çalıştığı yere *divanhane* denilmiştir.¹⁰⁰

Divan-ı Hümayun toplantılarında, Divan üyelerinin belirli bir oturma düzeninde konuşlandığını ifade etmiştik. Ancak incelediğimiz şehzade divanı kayıtlarında, eyalet divanının bir oturma düzeni içerisinde gerçekleşip gerçekleşmediğine ilişkin veriye rastlanılmamıştır.

B- PAŞA DİVANLARININ ÜYELERİ

Divan-ı Hümayun'un üyelerinin vezir-i azam, Kubbealtı vezirleri, Rumeli ve Anadolu Kazaskeri, defterdarlar, nişancı, Rumeli Beylerbeyi ve vezaret rütbesine sahipse Kaptan Paşa ve Yeniçeri Ağası olduğunu yukarıda belirtmiştik. Paşa divanının üyeleri ise *beylerbeyi* ya da *sancakbeyi*, *mal defterdarı*, *tımar defterdarı*, *eyalet kadısı* ve *divan efendisi* veya *nişancıdır*. Paşa divanına hizmet eden kişiler ise *çavuşlar*, *subaşı*, *asesbaşı*, *tezkiyeci*, *tercümanlar*, *ruznameci* ve *kâtiplerdir*.¹⁰¹

Manisa Divan kayıtlarına bakıldığında, şehzade divanı üyelerinden kimin hangi görevi yaptığı ve temsil ettikleri makamın ne olduğu yeterince açık değildir. Ancak üyelerin isimlerinden ve literatürdeki bilgilerden, Paşa divanındaki üyeler ile Divan-ı Hümayun üyeleri arasında benzerliklerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

Beylerbeyi veya sancakbeyi ile vezir-i azamın konumlarının ve görevlerinin uyuştuğunu söyleyebiliriz. Divan-ı Hümayun toplantılarına vezir-i azam başkanlık yapmışken; Paşa divanı toplantılarının başkanı beylerbeyi veya sancakbeyi olmuştur. Ayrıca vezir-i azam merkezde *vekil-i mutlak* olarak görülürken; beylerbeyleri de eyaletinde *vekil-i saltanat* kabul edilmiştir.¹⁰² Eyaletindeki tımarları verme yetkisi elinde olan beylerbeyinin bu açıdan sadrazama benzediği ve yakınlaştığı yorumuna gidilebilir. Divan Efendisi, nişancının görevlerini

¹⁰⁰ Mumcu, a.g.e., s. 137.

¹⁰¹ Ekinci, a.g.m., s. 28, Cin/Akyılmaz, a.g.e., s. 159, Mumcu, a.g.e., s. 137-138.

¹⁰² İpşirli, a.g.e., s. 71.

üstlenmiştir. Kadı ise, Divan-ı Hümayun'daki kazaskere benzer bir niteliktedir.¹⁰³ Divan-ı Hümayun'da malî işlerden defterdarlar sorumluyken; Paşa divanında bu işleri, tımar defterdarı ve mal defterdarı yerine getirmiştir.¹⁰⁴ Görüldüğü üzere, Divan-ı Hümayun'daki duruma benzer şekilde, Paşa divanında defterdar sayısı birden fazla olmuştur. Burada dikkat çekici bir diğer husus, tıpkı vezir-i azam için olduğu gibi beylerbeyinin de malî ve hukukî alanlarda yetkisinin dağıtıldığı noktasındadır. Beylerbeylerinin malî ve hukukî konularda yetkileri oldukça sınırlı olmuş; bu alanlarda daha çok eyalet defterdarı ve kadısı yetkili bir konumda olmuştur.¹⁰⁵ Bu bağlamda III. Mehmed döneminde tutulan defterlerde malî konulara ilişkin kayıtların genellikle “...defterdâr efendi imzâsıyla mûmzâ tezkire gelmeğın kayd olundu” ibaresi ile sona ermesi Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi Paşa divanlarında da defterdarın malî alanda birinci dereceden sorumlu ve yetkili olduğunu göstermektedir.

Bunların dışında Fatih'ten sonra kul kökenli kimselerin Divan-ı Hümayun'da yönetici kadrolarına alınması durumu taşrada görev yapan yöneticiler için de geçerli olmuştur. Kul sistemi içerisinde Enderun'dan yetiştirilen devşirme gençler saraydan taşraya çeşitli görevlerde bulunabilmiştir. Bu kapsamda kul olan kimseler taşra teşkilatında en yüksek görev olan beylerbeyliğine hatta oradan da padişah'tan sonra merkezdeki en yetkili kimse olan vezir-i azamlığa kadar yükselebilmişlerdir.¹⁰⁶ Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesinde de beylerbeyliğinin ancak mal defterdarı, nişancı, beş yüz akçe kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancakbeyleri olmak üzere dört kimsenin yolu olduğu belirtilmiştir.¹⁰⁷ Öyleyse Paşa divanında görevli olan üyeler, Divan-ı Hümayun'dakiler gibi (Kazasker hariç) kul kökenli kimselerden oluşmuştur. Yine taşrada görev alan bu üyelerin muhtemelen ileride merkezde yetkili kimseler olacakları anlaşılmaktadır. Bu da taşra ve merkez arasındaki bağı gösteren bir başka durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yine Divan-ı Hümayun'un üyesi olmamakla birlikte Divan toplantılarında bulunan ve Divan'ın çalışmasına yardımcı olan hizmetlilerin Paşa divanında da mevcut olduğu bilinmektedir. Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi aynı isimi taşıyan çavuşlar Paşa divanında bulunmuşlar ve divan toplantılarının sıhhatli bir şekilde yürümesini sağlamışlardır. Ayrıca nasıl ki merkezden çavuşlar taşraya gönderilmişse,

¹⁰³ Mumcu, a.g.e., s. 138.

¹⁰⁴ Ortaylı, a.g.e., s. 253.

¹⁰⁵ Ünal, a.g.e., s. 218.

¹⁰⁶ İpşirli, a.g.e., s. 70.

¹⁰⁷ Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde beylerbeyliğinin dört kimsenin yolu olduğunu düzenleyen hüküm şu şekildedir: “*Ve beğlerbeğlik dört kimesnenin yoludur. Mal defterdarlarının ve beğlik ile nişancı olanların ve beşyüz akçe kadıların ve dörtyüzbin akçeye varmış sancak beğlerinin yoludur. Ve sancak beğleri cümle ağaların üzerine otururlar.*” Özcan, a.g.e., s. 34.

Paşa divanında da çavuşlar arasından belli kişiler sınır eyaletlere *beylerbeyi elçisi* olarak gönderilebilmiştir.¹⁰⁸ Divan-ı Hümayun'dakine benzer şekilde, tezkiyeci ve kâtipler de Paşa divanında görevli olmuşlardır. Ayrıca Divan-ı Hümayun'da olduğu gibi, lisan bilmeyen reayaya tercümanlık yapmak üzere bir tercüman Paşa divanında hazır bulmuştur.¹⁰⁹

Tüm bunlardan anlaşılıyor ki, birebir aynı olmasa da, Divan-ı Hümayun üyeleri ile Paşa divanlarının üyeleri arasında benzerlikler bulunmaktadır.

C- PAŞA DİVANLARININ GÖREV VE YETKİLERİ

Divan-ı Hümayun'un görev ve yetkili olduğu alan tüm yurt genelini kapsarken; Paşa divanlarının yetki alanı tabii bir şekilde bu derece geniş olmamıştır. Paşa divanlarının görevli ve yetkili olduğu yerlerin kendisine bağlı olan sancaklar, kazalar ve nahiyeler olduğu söylenebilir. Manisa şehzade divanına baktığımızda, divanın yetki alanı açık bir şekilde tespit edilemese de hüküm ya da tezkire gönderilen kadılıklar incelendiğinde, divanın coğrafi olarak yetki alanının sınırları ortaya çıkmaktadır. Kayıtlardan anlaşılacağı üzere, Manisa divanın neredeyse Batı Anadolu kadılıklarının hepsini içine alan bir yetki alanı olmuştur. Bu durum, Manisa sancak divanının ne kadar geniş bir coğrafyanın idari sorumluluğunu üstlendiğini göstermektedir. Divanın yetkili olduğu alanı esas itibarıyla Manisa, İzmir ve Aydın üçgeni oluşturmaktadır. Bunun yanında Bursa, Afyon, Denizli, Isparta, Balıkesir gibi vilayetlere kadar uzanan bir alanda da yetki sahibi olduğu söylenebilir.

Paşa divanlarının belli başlı görevleri, eyalete ya da sancağa ilişkin idari işleri yürütmek, tımar meselelerini çözümlemek, toplumun güvenliğini sağlamak ve halktan gelen şikâyetleri dinlemektir.¹¹⁰ Paşa divan toplantılarında öncelikle merkezden gelen yazılar okunmuş ve bunlar hakkında gereken işlemler yapılmıştır. Daha sonra, eyaletin ve eyalete bağlı sancaklarla ilgili işler görülmüştür. En son ise, halkın şikâyetleri dinlenilmiş ve şikâyetlere ilişkin hususlar hakkında kararlar verilmiştir.¹¹¹ Bu bağlamda, Paşa divanlarının tıpkı Divan-ı Hümayun gibi yürütmeye ve yargıya ilişkin görevleri bulunduğu görülmektedir.

Şehzade Selim'in Divan defterlerine¹¹² ilişkin kayıtlar incelendiğinde alınan kararların başında “... kadısına tezkire yazıla ki”, “... kadısına hüküm yazıla ki” veya “Nişân-ı şerîf yazıla ki”, “Nişân-ı hümayûn yazıla ki” şeklinde bir girizgâh/hitap cümlesinin olduğu görülmektedir. Kimi zaman kadının yerini “nâib” ifadesi almaktadır. Burada önemli olan

¹⁰⁸ Mumcu, a.g.e., s. 137.

¹⁰⁹ Ekinci, a.g.m., s. 28.

¹¹⁰ Ortaylı, a.g.e., s. 253.

¹¹¹ Akyılmaz, B., a.g.m., 1999, s. 135.

¹¹² Emecen/Mete/Bilgin, a.g.e., s. 95-486.

nokta, meselelerin çoğunun kadılara veya naiplere intikal ettirilmesidir. *Nişân-ı şerîf yazıla ki*, “*Nişân-ı hümayûn yazıla ki*” ile başlayan kayıt oldukça az olup doğrudan uygulanacak hüküm Paşa divanınca ortaya konmuştur. “*Kadısına veya nâbine hüküm ya da tezkire yazıla ki*” girizgâhı ise çoğunlukla karşımıza çıkmaktadır. Bu kayıtlarda, Paşa divanı genellikle vakaya ilişkin öneri ve açıklamalar getirip meselenin nihayetinde mahallinde çözülmesini istemiştir. Divan-ı Hümayun’da da benzer şekilde, taşradan gelen taleplerin, mahallinde çözülmesi öngörülmüştür. Yani davanın yeniden görülmesine sıklıkla karar verilmiştir.

Hükümlerin hemen hemen hepsinin “*şöyle bilesiz deyü*” ifadesi ile tezkirelerin ise “*yazup bildiresiz*”¹¹³, “*hazer edesiz*”¹¹⁴ “*teh’ir etdirmeyiz*”¹¹⁵, “*sonra zarar senden bilinür, gafil olmayasız*”¹¹⁶, “*ketm etdirmeyesiz*”¹¹⁷, “*ihimâm edesiz*”¹¹⁸, “*Tenbîh olunmadı dimeyesiz*”¹¹⁹ gibi çok çeşitli şekillerde sona erdiği görülmektedir. Hükümlerin tamamının aynı ifade ile ve çok daha kati bir şekilde verildiği; kesinlikle uygulanmasının öngörüldüğü söylenebilir. Tezkirenin ise daha yumuşak, talimat veya tavsiye olarak bildirildiği yorumuna gidilebilir. Nitekim tezkire verilen kayıtlarda *zarardan kaçının, geciktirmeyin, zarar senden bilinir, sonra uyarmadı demeyin* gibi tembih ve nasihatler verildiği anlaşılmaktadır. Öyleyse hüküm şeklindeki kayıtların kesin; tezkirelerin ise tavsiye niteliğinde olduğu sonucuna gidilebilir.

Bunların haricinde II. Selim dönemine ait bazı hüküm¹²⁰ ve tezkireler¹²¹ “*...haklarından geline ki, sâirlerine mûcib-i ibret ve nasihât ola*” şeklinde bitirilmiştir. Mühimme defterleri ve şeriyye sicillerindeki kayıtlara benzer şekilde cezaların caydırıcılık ve genel önleyici fonksiyonu, Paşa divanlarında verilen hükümlerle de sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır. Burada dikkate değer bir diğer husus ise söz konusu ilgili hükmün şu şekilde ifade edilmiş olmasıdır: “*... Dîvân-ı Hümayûnuma getirdülüp bir vechile haklarından geline ki sâirlerine mûcib-i ibret ve nasihât ola, şöyle bilesiz deyü.*” Kayıтта yer alan “*Dîvân-ı Hümayûnuma getirdülüp*” söylemi oldukça ilgi çekicidir. III. Mehmed’e ait çok kayıтта da “*Dîvân-ı Hümayûn*”¹²² ibaresi geçse de sahiplik ekinin var olmadığı görülmektedir. Ancak burada Şehzade II. Selim’in kendi lafzıyla kendi Paşa divanını bir Divan-ı Hümayun olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Bu da Paşa divanlarının bir Divan-ı Hümayun modeli

¹¹³ a.g.e., s. 159.

¹¹⁴ a.g.e., s. 168.

¹¹⁵ a.g.e., s. 223.

¹¹⁶ a.g.e., s. 226.

¹¹⁷ a.g.e., s. 230.

¹¹⁸ a.g.e., s. 259.

¹¹⁹ a.g.e., s. 308.

¹²⁰ a.g.e., s. 194.

¹²¹ a.g.e., s. 240, s. 310.

¹²² “*Dîvân-ı Hümayûn*” geçen bazı kayıtlar için bkz. a.g.e., s. 498-500.

olarak paşa tarafından kabul edildiğine işaret eden bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. Selim ve III. Mehmed ile ilgili olan defterler incelendiğinde, ikisi arasında konular açısından farklılaşmanın olduğu söylenebilir. II. Selim dönemine ait divan kayıtlarında, bir iş veya hizmetin görülmesi karşısında verilecek para, hilat takdimi, ulufe dağıtımı, kiler için alınacak malzeme ile ilgili talimatların yanı sıra halkın şikâyetlerinin de çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. III. Mehmed devrindeki kayıtlara bakıldığında ise çoğunlukla tayin, terakki, uzaklaştırma, haslarla ilgili meseleler, bölgenin asayiş, eşkıyalık hareketlerinin önüne geçilmesiyle ilgili meselelerin olduğu anlaşılmaktadır. III. Mehmed zamanına ait kayıtlarda, halkın şikâyetlerine ilişkin dava kayıtlarına hemen hemen hiç rastlanmamaktadır. Bu bağlamda III. Mehmed döneminde, Paşa divanının halkın şikâyetlerini dinleme ve karara bağlama fonksiyonunun neredeyse ortadan kalktığı söylenebilir. Bu nedenle Paşa divanlarının Divan-ı Hümayun ile en önemli benzer yanlarından biri olan yargısal işlevini zamanla kaybettiği tespitinde bulunulabilir. Ayrıca Divan-ı Hümayunun zamanla gücünü kaybederek önemini yitirdiğini izah etmiştik. Bu kapsamda İkinci Divanın etkisini arttırdığını ve davaların çoğunun artık Divan-ı Hümayun'da değil, İkinci Divanında görülmeye başladığını belirtmiştik. Benzer şekilde, III. Mehmed döneminde Paşa divanlarının yargılama fonksiyonu azalmış ve halkın şikâyetlerini konu alan davalar görülmemeye başlamıştır.

II. Selim'e ait divan kayıtlarında ise, halkın şikâyetlerini ve isteklerini dile getirdiği ve bu meselelerin divanda görüşülüp karara bağlandığı görülmektedir. II. Selim'e ait kayıtlardan, hem hukuk hem de ceza davalarına ilişkin meselelerin çözülmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin hukuki bir mesele olan kefaletle ilişkin şöyle bir şikâyet ve karar ile karşılaşmaktayız: Hâliyâ Hüseyin isimli bir kimsenin Kulfal ve Halil adındaki iki kişiye kefil olduğu kefaletle konu olan borcun alacaklısı Veli'nin doğrudan Hüseyin'e gelerek alacağını zorla aldığı divana bildirilmiştir. Hüseyin, kefil olduğu kişilerin paraları olmasına karşılık ilk olarak Veli'nin kendisine gelmesi ve parasını alması noktasında şehzadeye şikâyetle bulunmuştur. Divanda, Hüseyin'in asıl borçlulardan birine giderek parasını temin etmesi; eğer yetmez ise borçları oranında her ikisinden parayı tahsil etmesi hüküm altına alınmıştır.¹²³

Kayıtlar incelendiğinde had, kısas ve tazir suç ve cezalarına ait şikâyetlerin olduğu ve buna ilişkin davaların görüldüğü anlaşılmaktadır. Yine infazı yerine getirilmemiş davaların divana şikâyet edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin; Nif kazasında, Memi isimli kişinin düğününde 15 kişinin içki içtiği ve bundan dolayı söz konusu şahıslara had suç ve cezası olan içki içme suçundan dolayı ceza verildiği anlaşılmaktadır. Ancak kadı tarafından verilen taziren para cezasının tahsil edilmediği kayıтта dile getirilmiş ve şikâyetle bulunulmuştur. Bu vakaya yönelik

¹²³ a.g.e., s. 382.

olarak şehzade divanında, faillerden derhal para cezasının tahsil edilmesi yönünde karar alınmıştır.¹²⁴

Kasaba veya mahalle halkının da, kasâme müessesesi bağlamında, divana şikâyet edildiği görülmektedir. Maktul yakını Mahmud, Feruh'un fail-i meçhul bir cinayete kurban edildiği ve kasaba halkının Feruh'un diyetini ödemeği yönünde şikâyetinde bulunmuştur. Şehzade divanında alınan karar ile, kasaba ahâlisinin dört yüz akça diyet ödemesine hükmedilmiştir.¹²⁵ Halkın, yine idarecileri ve devlet memurlarını da şehzade divanına şikâyet ettikleri kayıtlardan anlaşılabilmektedir. Mesela bir kayıta, Hâliyâ Piri isimli bir kişi, Ayasuluk kazasındaki subaşını, kendisinden iki kez resm-i cürm-ü cinayet vergisini tahsil ettiği için şehzade divanına şikâyet etmiştir.¹²⁶

II. Selim'e ait şehzade divanı kayıtlarından görüldüğü üzere, reaya her konuda istek ve şikâyetlerini Paşa divanına taşıyabilmiştir. Hem hukuki hem cezai davalara ilişkin divanda kararlar alınabilmiştir. Reaya hem tek bir bireyi hem de kasâme müessesesi bağlamında kasaba halkını şikâyet edebilmiştir. Ayrıca reaya, idarecileri ve devlet memurlarına yönelik şikâyetlerini şehzade divana bildirebilmişlerdir. Bu açıdan yine Paşa divanları ile Divan-ı Hümayun'un benzer fonksiyonlarının olduğu görülmektedir. Nasıl ki halk Divan-ı Hümayun'a her konuya ilişkin şikâyetini taşımış; benzer şekilde Paşa divanına da her türlü istek ve şikâyetlerini götürebilmiştir. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir, reaya kadının verdiği karardan memnun kalmazsa dilerse de beylerbeyi ya da sancak divanına dilerse Divan-ı Hümayun'a başvurabilmiştir. İstanbul'a gitmek yerine sancak ya da beylerbeyi divanına başvurmak halk için daha kolay bir tercih olmuştur denilebilir.¹²⁷

Bunların haricinde, Divan-ı Hümayun üyelerinin görev ve yetkilerini yerine getirip getirmediğinin kafes ve arz sistemleri ile denetlendiğini izah etmiştik. Paşa divanlarının da görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıkları çeşitli yöntemlerle denetlenmiştir. Bunlardan biri, lala tarafından denetimdir. Lalalar, eyalette şehzadelerin yanında bulunan ve onların eğitimi ve yetişmesinden sorumlu olan kimselerdir. Emecen, lalayı vezir-i azama benzetmiş¹²⁸ olsa da aslında lalayı padişaha benzetmek daha isabetli görülmektedir. Çünkü Divan-ı Hümayun'u ve temelde her zaman vezir-i azamı kontrol eden padişah ile şehzade divanı ve aslında şehzadeyi kontrol eden lala daha benzer konumda görünmektedir. Divan-ı Hümayun'da kafes sistemiyle, padişahın gözetiminde kararlarını alırken; şehzade divanı lalanın denetiminde kararlar almıştır. Lalanın denetimi haricinde, Paşa Divanları Divan-ı Hümayun tarafından da denetlenmişlerdir. Reaya, Paşa divanın

¹²⁴ a.g.e., s. 175.

¹²⁵ a.g.e., s. 289.

¹²⁶ a.g.e., s. 157.

¹²⁷ Demir, a.g.e., s. 281.

¹²⁸ Emecen/Mete/Bilgin, a.g.e., s. 27.

üyelerinin ve taşradaki idarecilerin görevlerini yerine getiremediklerine yönelik Divan-ı Hümayun'a şikâyetle bulunabilmişlerdir. Divan-ı Hümayun, taşra yöneticilerine karşı yönelen en küçük şikâyetleri dahi takip etmiş edilmiş ve adaletsizliği tespit edilenler hakkında Divan-ı Hümayun'da muhakeme yapılarak cezalar verilmiştir. Yine çoğu zaman padişahın isteğiyle Divan-ı Hümayun, taşra yönetimine halka zulmetmemelerine yönelik *adaletname* adı verilen fermanlar göndermiştir.¹²⁹ Paşa divanlarına ilişkin geliştirilen bir başka denetim mekanizması ise, Paşa divanında tutulan defterlerin bir nüshasının Divan-ı Hümayun'a gönderilmesidir.¹³⁰ Amaç yine Paşa divanında görülen işlerin denetlenmesidir.

Gerek Divan-ı Hümayun'un gerek Paşa divanlarının çeşitli yollarla denetleniyor olması, yine iki kurumun benzer taraflarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Paşa divanının Divan-ı Hümayunca denetleniyor olması, iki kurum arasında sadece yapısal değil organik olarak da bir bağın olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Osmanlı devlet teşkilatında, merkezî bir yönetim anlayışı hâkim olmuştur. Bu nedenle, merkez ile yerel yönetim ne kadar uyumlu olursa, devlet yönetiminde o derece başarı sağlanacağı düşüncesi ile hareket edilmiştir. Öyle ki, devletin yerel halk ile bütünleşmesi de, teşkilat yapısının sağlam ve uyum içerisinde olmasını gerektirmiştir. En başta merkez ile taşra teşkilatı yeknesak bir halde olmalı ki aynı birlik ve beraberlik devlet ile halk arasında sağlanabilsin. Farklı politikalar güden, farklı amaçlarla yol alan ve farklı yöntemler geliştiren bir taşra teşkilatının, merkezden uzaklaşacağı öngörülmüştür. Böyle bir durumda, merkez ile yerel yönetim arasında bağın oluşmayacağı veya olan bağın kopacağı ve hatta bu durumun devletin yıkılmasına kadar gidecek bir süreç sebebiyet vereceği düşünülmüştür. Bu bağlamda, yerel yönetimler, merkezin bir yansıması olarak dizayn edilmeye çalışılmıştır. Merkezîyetçi anlayış gereği, eyalet ve sancaklar merkezin birer evladı gibi görülmüş; bu sayede devlet bütünlüğünün ve teşkilat bağının sağlanması amaçlanmıştır. Nasıl ki bir evlat anasıyla babasıyla kan bağı taşıyor ve ona benziyor ise, eyalet ve sancaklar da yönetimleriyle merkeze benzer bir yapıya sahip olmalıdır yaklaşımıyla hareket edilmiştir. Bu benzerliğin yalnızca şekli ve yapay bir nitelikte olmaması için adımlar atılmıştır. Yerel örgütlerin şekli benzerliğinin yanı sıra özü itibarıyla da merkezle örtüşmesi istenmiştir. Bu bağlamda, güçlü bir merkezî otoritenin temsili eyaletler; güçlü bir Divan-ı Hümayun'un temsili Paşa divanları, şeklinde bir düşüncenin Osmanlı Devleti'nde var olduğu söylenebilir.

¹²⁹ Ahışhalı, a.g.e., s. 32.

¹³⁰ Akyılmaz, a.g.m., 1999, s. 136.

İncelediğimiz Manisa Şehzade Sarayı Divanı defterlerinden anlaşılıyor ki hem yapısal hem de organik olarak Divan-ı Hümayun ve Paşa divanları birbirine benzemektedir. İki divanın da toplantı yapma sıklıkları incelendiğinde, birbirleriyle paralel bir durumun olduğunu görmekteyiz. II. Selim zamanında her gün düzenli toplanmaya çalışan Paşa divanı ve aynı dönemde haftada dört gün toplanan Divan-ı Hümayun'un benzer bir usul ile çalıştıkları anlaşılmaktadır. III. Mehmed döneminde ise, Paşa divanlarının daha düzensiz ve seyrek bir şekilde toplanması, Divan-ı Hümayun'un öneminin azalması ve toplantı günlerinin seyrekleşme eğiliminde olmasıyla örtüşmektedir. Hatta III. Mehmed'in padişah olduktan sonra Divan-ı Hümayun toplantılarını haftada 2 güne indirmesi, Divan-ı Hümayun ile şehzade divanları arasında önemli bir bağ olduğunu göstermektedir. Her iki kurumun da birbirinden etkilendiği söylenebilir.

Divan-ı Hümayun aslî üyeleri ve Divan'da çalışan görevliler ile Paşa divanlarının üyeleri ve hizmetlerinin birebir aynı olmasa da benzer yanlarının çok olduğu tespit edilebilmektedir. Her iki divanda yer alan görevlilerin gerek isimleri gerek işlevleri örtüşmektedir. Yine merkezde olduğu gibi taşrada da yönetici kadrolarının kul sisteminden yetişen devşirmelerden oluştuğu görülmektedir. Aynı zamanda tıpkı vezir-i azamın yetkilerini sınırlandırmak için malî ve kazaî konularda defterdar ve Kazaskere yetkilerin dağıtılması gibi beylerbeyi ya da sancakbeyinin yetkileri de sınırlandırılmış, bu alanlarda defterdar ve kadılara görev ve yetki tahsis edilmiştir. Bu bağlamda özellikle III. Mehmed dönemindeki parasal kayıtların *"...defterdâr efendi imzâsıyla mümzâ tezkire gelmeğin kayd olundu"* şeklinde sona ermesi, malî konularda esas yetkinin defterdarlarda olduğunu gösteren önemli bir veridir.

Divan-ı Hümayun'un görev ve yetkileri ile Paşa divanlarının görev ve yetkilerinin birbirine yakın olduğunu söyleyebiliriz. Her iki divanda da idarî, siyasî, malî ve kazaî işler görülebilmektedir. Divan-ı Hümayun'un en önemli fonksiyonlarından biri olan halkın şikâyetlerini dinleyerek yargılama yapabilmesi işlevinin, II. Selim devrine ait olan kayıtlara bakılarak Paşa divanlarında da olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu dönemde verilen hüküm ve tezkirelerin çoğunlukla kadı ve naiblere yönlendirilmesi, uyuşmazlıkların nihai itibariyle mahallinde çözülmesinin istendiğine karine niteliğindedir. Reaya her türlü istek ve şikâyetini hem Divan-ı Hümayun'a hem de Paşa divanına götürebilmiştir. Burada çok önemli bir nokta, III. Mehmed döneminde halkın şikâyetlerine ilişkin hemen hemen hiç kaydın olmamasına ilişkindir. Bu durum yine Divan-ı Hümayun'un gücünü yavaş yavaş kaybetmesi ve İkinci Divanın etkili hale gelmesi ile açıklanabilir. Öyle ki zamanla Divan-ı Hümayun önemini kaybetmeye başlamış ve artık çoğu iş ve dava İkinci Divanında görülmeye başlamıştır. Benzer şekilde III. Mehmed döneminde de, şehzade divanları önemini kaybetmeye başladığı ve reayanın şikâyetleri ile karşılaşmadığı yorumuna gidilebilir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi III. Mehmed döneminde gerek divan toplantılarının daha seyrek yapılması gerekse halktan gelen

şikâyetlere ilişkin davaların görülmemesi, Paşa divanlarının Divan-ı Hümayun gibi önemini zamanla yitirdiğine delalet etmektedir.

Bunların dışında, Divan-ı Hümayun'un kafes ve arz yöntemleri ile görevlerini layıkıyla yerine getirip getirmediği denetlenmiştir. Benzer şekilde, şehzade divanları da, lala gözetimi, reaya şikâyeti ve divan defterlerinin Divan-ı Hümayuna gönderilmesi yolları ile denetlenmiştir. Bu bağlamda, eyalet divanlarının Divan-ı Hümayun yolu ile denetleniyor olması hem yapısal olarak hem de organik olarak onunla bağının bulunduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz Manisa Şehzade Sarayı Divanından yola çıkarak Paşa divanlarının ve özellikle şehzade divanlarının, Divan-ı Hümayun'un minyatür bir örneğidir / küçük bir modelidir tezinin büyük ölçüde doğru olduğu anlaşılmaktadır. Hem yapısal hem de organik olarak iki divan arasında önemli bir benzerlik ve bağ bulunmaktadır. Nitekim merkez ile taşra teşkilatındaki bu uyumlu yapının Osmanlı Devleti'nin uzun süre hüküm sürmesine katkı sağladığı da çıkarılabilecek sonuçlardandır. Ne zaman ki Divan-ı Hümayun önemini yitirmeye başlamış, Paşa divanlarının da aynı ölçüde kıymetinde düşüş yaşanmış ve devlet yıkılma sürecine girmiştir demek yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Ahışhalı, Recep “Divan-ı Hümayûn Teşkilâtı”, Eren, Güler (Ed.) *Osmanlı* (Teşkilat), C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti’nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Akyılmaz, Bahtiyar, “Osmanlı Devletinde Merkezden Yönetimin Taşra İdaresi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.4, 1999, ss. 127-156.

Akyılmaz, Gül, *Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Teşkilatı*, Tablet Basım Yayım, Konya, 2000.

Akyılmaz, Gül, “Osmanlı Devleti’nde Mülkiyet Hakları ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Kadının Hukuki Statüsü”, Gedikli (Ed.), *Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri Cilt I*, On iki levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss.195-290.

Avcı, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, As Atlas Akademi, Konya, 2017.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul, 2018.

Cin, Halil/Akgündüz, Ahmet, *Türk Hukuk Tarihi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2011.

Cin, Halil/Akyılmaz, Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram, Konya, 2014.

Dal, Kemal, *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, Bilim Yayınları, Ankara, 1986.

Demir, Abdullah, *Mufasssal Türk Hukuk Tarihi*, Astana Yayınları, Ankara, 2019.

Ekinci, Ekrem Buğra “Osmanlı İdaresinde Adem-i Merkeziyet ve İmtiyazlı Eyâletler”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, Sayı 6, 2008, ss. 7-84.

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku (Adalet ve Mülk)*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul, 2017.

Emecen, Feridun M./Mete, Zekai/Bilgin, Arif, *Osmanlı İdarî Teşkilâtının Kaynakları Şehzâde Dîvânı Defterleri Manisa Şehzâde Sarayı Dîvânı* (1544-1594), TÜBA, Ankara, 2017.

Fendoğlu, H. Tahsin, *Türk Hukuk Tarihi*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Halaçoğlu, Yusuf, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Heyd, Uriel, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, (Ed. V.L. Ménage), Clarendon Press, Oxford, 1973.

İpşirli, Mehmet, “Beylerbeyi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 6. Cilt, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 69-74.

Kılıç, Orhan, “XVII. Yüzyılın ilk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması”, Eren, Güler (Ed.), *Osmanlı (Teşkilât)*, Cilt 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

Kılıç, Orhan, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilâtı: Beylerbeyilikler/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)”, *Türkler*, Cilt 9, Ankara, 2002, ss. 887-897.

Köse, Ensar, “Osmanlı Devleti’nde Kadınların Hak Arama Kültürü”, Gedikli, Fethi (Ed.), *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* Cilt I, On iki levha Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss.291-321.

Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2017.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

Özcan, Abdülkadir, “Fâtih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S. 33, 1981, ss. 7-56.

Ramazan Özey, “Tarihte Türk Devletleri ve Hâkimiyet Alanları”, Güzel, Hasan Celâl/Çiçek, Kemal/Salim Koca (Ed.), *Türkler*, Cilt I (İlkçağ), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.266-276.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt I, MEB, İstanbul, 1993.

Pamir, Aybars “Kaptan Paşa ve Hukukî Statüsü”, *AÜHFD*, C. 53, S. 3, Ankara, 2004, ss. 39-60.

Pamir, Aybars, “Nişancı ve Hukukî Statüsü”, *AÜHFD*, C. 59, S. 4, Ankara, 2010, ss. 691-710.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilâtı*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014.

Üçok, Coşkun/Mumcu, Ahmet/Bozkurt, Gülnihal, *Türk Hukuk Tarihi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 2015.

Ünal, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, ky., Isparta, 1997.

Yetkin, Aydın, “Divan-ı Hümayun”, *International Journal of Social Science*, Cilt 5, Sayı 5, 2012, ss. 353-390.